

РОЗВИТОК ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРЮВАННЯ ДЛЯ ЕФЕКТИВНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ НА СЕЛІ НА ЗАСАДАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО КУРСУ*

DEVELOPMENT OF ECONOMIC ORGANISATION FORMS FOR EFFECTIVE EMPLOYMENT IN RURAL AREAS ON THE BASIS OF THE EUROPEAN GREEN DEAL

У статті охарактеризовано особливості і визначені пріоритети розвитку аграрного сектору економіки України у контексті зайнятості населення на засадах «зеленого» курсу. Окреслено чинники формування інституційних можливостей забезпечення ефективної зайнятості населення на селі через удосконалення форм господарювання. Розглядаються форми підприємницької діяльності як інституційні рушії, що сприяють соціально-економічному добробуту населення, досягненню Цілей сталого розвитку та реалізації Європейського зеленого курсу. Приділено увагу процесам інституціоналізації «зеленого» курсу в Україні, яка вказала на вплив інвестицій, інноваційних технологій та екологічних ініціатив на економічний розвиток і зайнятість населення у післявоєнний період. У роботі обґрунтовано важливість «озеленення» підприємницької інфраструктури, створення нових робочих місць, а також розвитку органічного і екологічно орієнтованого агровиробництва, що є необхідними для адаптації до європейських ринкових стандартів і переходу на стійкий розвиток сільських територій. У статті досліджується концепція «зелених» робочих місць як важливий елемент сталого розвитку економіки, зокрема в аграрному секторі, шляхом поєднання виробництва та споживання екологічно чистих товарів і послуг. Проаналізовано необхідність створення «зелених» робочих місць для забезпечення кліматичного переходу в контексті сучасного ринку праці. Застосовуючи SWOT-аналіз, було відзначено, що сильні сторони, як-от високоякісна продукція, родючі ґрунти та вигідне географічне положення, можуть бути ефективно використані в умовах підтримки ЄС для модернізації агросектору. Серед загроз визначено посилення регуляцій ЄС, кліматичні та економічні виклики, що вимагають адаптації та значних інвестицій у екологічно чисті технології. Презентовано кваліфікації зв'язку напрямів діяльності форм організації господарювання із заходами впровадження ініціатив Європейського зеленого курсу. Здійснено оцінку змін у чисельності зайнятих працівників підприємств галузі сільського господарства у розрізі категорій розміру цих структур. Наведено проєкції інституційних змін в економіці стосовно їх впливу на мотивацію трудової діяльності з аналізом структурних змін й динаміки найманої робочої сили.

Ключові слова: форми господарювання, зайнятість, «зелений» курс, аграрний сектор, «зелені» робочі місця, сільськогосподарські підприємства.

УДК 338.2:631.1

DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.14-28>

Шпикуляк О.Г.¹

д.е.н., професор,
член-кореспондент НААН,
учений секретар Інституту,
завідувач відділу підприємництва,
кооперації та агропромислової інтеграції,
Національний науковий центр «Інститут
аграрної економіки»
Національної академії
аграрних наук України;
професор кафедри адміністративного
менеджменту
та альтернативних джерел енергії,
Вінницький національний аграрний
університет

Shpykuliak Oleksandr

National Scientific Centre
"Institute of Agrarian Economics"
National Academy
of Agrarian Sciences of Ukraine;
Vinnytsia National Agrarian University

The article describes the peculiarities and identified priorities of the development of the agricultural sector of the Ukrainian economy in the context of employment of the population on the basis of the «Green Deal». The factors of the formation of institutional opportunities for ensuring effective employment of the population in the countryside through the improvement of forms of management are outlined. Forms of entrepreneurial activity are considered as institutional drivers contributing to the socio-economic well-being of the population, the achievement of the Sustainable Development Goals and the implementation of the «European Green Deal». Attention is paid to the processes of institutionalization of the «Green Deal» in Ukraine, which indicated the impact of investments, innovative technologies and environmental initiatives on economic development and employment of the population in the post-war period. The work substantiates the importance of the «greening» of business infrastructure, the creation of new jobs, as well as the development of organic and ecologically oriented agricultural production, which are necessary for adaptation to European market standards and the transition to sustainable development of rural areas. The article examines the concept of «green» workplaces as an important element of sustainable economic development, particularly in the agricultural sector, by combining the production and consumption of environmentally friendly goods and services. The need to create «green» workplaces to ensure the climate transition in the context of the modern labor market is analyzed. Applying a SWOT analysis, it was noted that strengths such as high-quality products, fertile soils and favorable geographical location can be effectively used in the context of EU support for the modernization of the agricultural sector. Among the threats identified are the strengthening of EU regulations, climate and economic challenges that require adaptation and significant investment in environmentally friendly technologies. The qualifications for the connection of the areas of activity of the forms of economic organization with the measures of implementation of the initiatives of the «European Green Deal» are presented. An assessment of changes in the number of employed employees of enterprises in the field of agriculture was carried out in terms of size categories of these structures. Projections of institutional changes in the economy in relation to their impact on the motivation of labor activity with an analysis of structural changes and dynamics of the hired labor force have been given.

Key words: forms of management, employment, «Green Deal», agricultural sector, «green» workplaces, agricultural enterprises.

* Стаття підготовлена з представленням результатів досліджень, проведених автором у рамках реалізації проєкту Program „Badaj na Ukrainie”

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Постановкам проблеми. Проекція перспективи й пріоритетів розвитку економіки України, формування інституційних спроможностей для ефективної зайнятості на селі ув'язується із розвитком форм організації господарювання. Вони є інституційними драйверами зростання соціально-економічного добробуту населення. Відіграють важливу роль у досягненні Цілей сталого розвитку, сприяючи освоєнню інвестицій, створенню гідних робочих місць і формуванню ланцюгів постачання, що приносять вигоду як виробникам, так і споживачам. Водночас це сприяє освоєнню новітніх технологій, впровадженню передового досвіду та використанню фінансових ресурсів для забезпечення виробництва безпечного та якісного продовольства, що відповідає зростаючим потребам населення і підтримує реалізацію Європейського зеленого курсу (European Green Deal) [1].

Розвиток форм організації господарювання на засадах «зеленого» курсу означає особливі підходи і траєкторії зайнятості населення. Це інституційний функціонал впровадження практик організаційно-економічного забезпечення досяжності критеріїв сталого розвитку стосується умов, результативності й ефективності зайнятості населення.

Зазначене інституційне тло співвідноситься з перспективами «зеленого» повоєнного відновлення через надання пріоритетності процесам сприяння створенню «зелених» робочих місць, «озелененню» підприємницької екосистеми й інфраструктури на селі. Це зокрема стосується формування «зелених» енергетичних спільнот, прискореного розвитку органічних, екологоорієнтованих агровиробництв, екологізації та декарбонізації тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Засади «зеленого» курсу знаннєво позиціоновані у різноаспектних профілях наукового дискурсу, які як чинник посилення інституційних, організаційних, соціально-економічних та інших спроможностей суспільства, економіки, територій, підприємств досягли критеріїв сталості. Парадигма сталого розвитку означає глобальний пріоритет, ідеологію конструювання стратегій економічної, соціальної, інституційної поведінки стейкхолдерів.

Новітня історія людства твориться фактично через будову «зеленої» економіки. Наукові пошуки й оцінки проблеми набули неабиякої динаміки, охоплюють майже усі сторони життя людини, її економічної і навіть соціальної поведінки. Актуально представленим аспектом науково-практичного пошуку шляхів формування інституційних сценаріїв вирішення багатьох проблем є розвиток форм організації господарювання на засадах Європейського зеленого курсу. Ця проблема висвітлена обґрунтуванням «зелених» ініціатив багатьох науковців: Ю. Норберг [2] – пізнання

основ еволюції людства; Д. Медоуз та ін. [3] – означення ресурсних та економічних меж зростання; Дж. Вумек [4] – кваліфікація способів організації ощадливого виробництва; Н. Чандрян [5] – механізми розбудови держави й управлінської моделі впровадження ініціатив сталого розвитку; Б. Гейтс [6] – основи глобальної кліматичної політики; А. Ослунд і А. Кубілюс [7] – стратегії «зеленої відбудови економіки України у процесі вступу до ЄС».

Проблеми розвитку господарювання на засадах «зеленого» курсу постали завдяки напрацюванням Г. Калетніка [8] – позиціонування питань «зеленої» енергетики; Ю. Лупенка [9] – оцінки перспектив форм господарювання; І. Баланюка та ін. [10] – соціально-трудові аспекти функціонування сільськогосподарських підприємств; М. Маліка [11] – аналіз тенденцій розвитку підприємницької діяльності; І. Яціва та ін. [12] – розроблення стратегічних орієнтирів реалізації біоенергетичного потенціалу підприємств; Шеленко Д.І. та ін. [13] – методична кваліфікація організаційних чинників біоенергетичного ринку; Т. Зінчук та ін. [14] – розкриття діалектики розвитку «зеленої» економіки; О. Дребот та ін. [15] – аналіз можливостей вуглецевого фермерства; І. Кицюк та ін. [16] – оцінка наслідків впровадження «зеленого» курсу; автора статті: розроблення механізму «озеленення» систем господарювання і зайнятості [17–25].

У практичній площині актуалізована проблематика створення «зелених» робочих місць [26–29], через оцінки функціонування «зеленої» економіки форм господарювання [30–35].

Отже, даний напрям досліджень визнано актуальним у фундаментальному плані, а для України багато в чому визначальним у прикладному, зокрема: із усвідомленням на рівні суспільства, держави, незворотності курсу на євроінтеграцію; пошуку додаткових спроможностей забезпечення економічної, інституційної стійкості держави, ефективних стратегій повоєнного відновлення.

Постановка завдання. Мета статті – охарактеризувати засади, визначити тенденції і окреслити перспективи розвитку форм організації господарювання для ефективної зайнятості на селі на засадах Європейського зеленого курсу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективні форми господарювання є ключовими драйверами соціально-економічного добробуту, розширення зайнятості населення та інновацізації трудових відносин, інституційно спроможні впроваджувати засади Європейського зеленого курсу [38].

Господарський функціонал зазначеного процесу позиціоновано виходячи з ідеології Європейського зеленого курсу [1] – «зеленої» економіки яка: уособлює критерії соціальної рівності та добробуту, зменшення екологічних ризиків через розвиток відновлюваних технологій, енергоефективність

і стали політику [17]; має потенціал для вирішення глобальних викликів, таких як зміна клімату [18]; складається з екологічної економіки та політики охорони навколишнього середовища [19, с. 73]. Зазначене кваліфікує обґрунтованість концепції переходу аграрних підприємств на засади «зеленого» курсу в царині організації зайнятості населення [23]. В особливому сенсі це стосується фермерських господарств [22; 25], кооперативів [24].

Інституційно Європейський зелений курс спрямований на створення механізму «зеленої» економіки [22]. Характеристики форм організації господарювання визначають їхню спроможність імплементувати положення «зеленого» курсу [37; 38] стосовно зайнятості населення через: створення «зелених» робочих місць.

Функціонує величезна багатоманітність суб'єктів підприємницького і непідприємницького спрямування (рис. 1).

Фактична ситуація із зайнятістю на селі, в аграрних підприємницьких формуваннях не задовольняє суспільство, державу і економіку, адже за негативного впливу воєнного чинника відбулися значні трансформації, які деструктивно вплинули на перерозподіл робочої сили (табл. 1).

Проте впровадження засад «озеленення» галузей і виробництва є інституційно зумовлений процес. Забезпечення організаційно-інституційної адаптації аграрних підприємств в Україні до умов Європейського зеленого курсу є основою економічного зростання, створення додаткових робочих місць. Це вимагає перегляду регуляторних рамок та встановлення нових стандартів і вимог для інвестицій у розвиток «зелених» бізнесів на селі [23]. Відповідно логічним продовженням наукового пошуку є оцінка результативності організаційно-економічних дій щодо створення «зелених» робочих місць. «Зелені» робочі місця є частина відновлення економіки України та євроінтеграції,

Інституційні типи господарюючих суб'єктів			
За розміром: мікро – і малі; середні; великі підприємства		За інституційним статусом на ринку: підприємницькі і непідприємницькі	
Форми організації господарювання / Форми господарювання / Організаційні і організаційно-правові форми підприємств			
Сільськогосподарські підприємства (господарські товариства; приватні підприємства; кооперативи; державні і комунальні підприємства)	Фермерські господарства (фермерські господарства-підприємства і сімейні ферми)	Господарства населення, особисті селянські господарства	
Спосіб організації виробництва (діяльності) - зайнятості			
Коаліційний	Приватно-сімейний	Індивідуальний	
Юридичний статус суб'єктів господарювання			
Юридичні особи – підприємства різних організаційно-правових форм	Юридичні особи Фізичні особи-підприємці	Суб'єкти непідприємницького характеру зайнятості	
Сектори для організації зайнятості в рамках «зеленого» курсу			
облаштування безпечних систем зберігання та переробки гною й гноївки при виробництві тваринницької продукції; збереження лісозахисних смуг, залуження та заліснення деградованих земель	виробництво біогазу; запровадження енергоощадних технологій; застосування установок з виробництва вітрової та сонячної енергії; вирощування енергетичних культур	розвиток зеленого туризму; вирощування аборигенних лікарських рослин та дикоросів	розвиток органічного виробництва сільськогосподарської продукції-сировини та продовольства

Рис. 1. Інституційні кваліфікації форм організації господарювання на селі в Україні та характеристики зайнятості в рамках «зеленого» курсу

Джерело: розроблено за результатами проведених досліджень і авторських узагальнень [22; 32–38]

Структурна динаміка кількості зайнятих працівників у сільському, лісовому та рибному господарстві у розрізі категорій розміру підприємств (по Україні)

Рік	Кількість зайнятих працівників у суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва, осіб				
	Всього	Великі	Середні	Малі	З них: Мікро
2021	576093	43346	263443	269304	141597
2022	488555	34492	232119	221944	108776
2023	456909	66593	180463	209853	105254
2022 % до 2021	84,8	79,6	88,1	82,4	76,8
2023 % до 2021	79,3	153,6	68,5	77,9	74,3
2023 % до 2022	93,5	193,1	77,7	94,6	96,8
Частка зайнятих працівників сільського лісового та рибного господарства у загальній сукупності – усього по економіці, %					
2021	6,4	2,6	8,8	6,3	4,5
2022	6,5	2,5	8,9	6,3	4,2
2023	6,2	5,0	7,6	5,6	3,7

Джерело: дані Державної служби статистики України [36] – розрахунки автора

також їх кваліфікують на основі результату та процесу [26].

Концепція «зеленого» робочого місця вміщує функціонал з налагодження процесу виробництва-споживання екологічних товарів, послуг, які враховують принципи відновності, екологічності, природоохоронні заходи, збереження біорізноманіття тощо.

Серед секторів «зеленої» зайнятості в ЄС виділяється виробництво екологічних товарів і надання послуг – у 2020 р. кількість задіяних штатних працівників складала 5,1 млн. осіб [27, с. 6]; у 2030 р. світова зайнятість у секторі відновлюваної енергетики досягне 38,2 млн. робочих місць [27, с. 7]; в Україні у 2021 р. в секторі відновлюваної енергетики було зайнято 39,8 тис. людей [27, с. 7] – це досить мізерна частка. Проте практично усі системи «зеленої» зайнятості дотичні до завдань, які вирішуються у зв'язку із розвитком аграрного сектору, території.

Національна практика наслідуює певні здобутки у цій сфері. За оцінками дослідників на проблематику створення і організацію функціонування «зелених» робочих місць деструктивно вплинули умови інституційної невизначеності воєнного часу [28; 29], разом з цим: «повоєнна відбудова та розвиток потребуватимуть близько 10 тисяч нових «зелених» робочих місць, особливо за умови «зеленої» відбудови, адже така робоча сила буде потрібна у сферах відновлюваної енергетики, переробної промисловості, сільського господарства, транспорту, туризму, відходів та будівництва» [28, с. 64]; «зелений перехід сприятиме виникненню нових (зелених) робочих місць, втраті деяких старих, та головне вимагатиме нових знань та навичок від працівників. Нові знання та навички мають відповідати вимогам зелених робочих

місць, які неодмінно виникатимуть в процесі реалізації планів зеленого розвитку громади» [29, с. 8].

Через проблематику «зелених» робочих місць в аграрній сфері економіки – доцільно охарактеризувати сильні і слабкі сторони розвитку форм організації господарювання. Процес їх функціонування позиціонуємо як підсистему «зеленої» економіки, якою інституціоналізовано Європейський зелений курс (табл. 2 і 3).

Пропонуємо концептуальні оцінки перспективи форм господарювання з огляду на важливість і у значній мірі невідворотність впровадження норм Європейського Зеленого курсу [22] в систему соціальних і відносин на селі. Впровадження «зелених» норм, традицій, стандартів організації-здійснення виробничих та ринкових трансакцій є пріоритетним завданням для національного аграрного комплексу України. Актуальним до вирішення це питання постало у світлі мотивацій до поглиблення, розширення горизонтів економічної інтеграції [37].

Оцінивши дані SWOT-аналізу можна підсумувати наступне: інституційні реформи та підтримка «зеленої» економіки є ключовими для сталого розвитку ЄС, проте без суттєвих змін економічні досягнення можуть залишитися поверхневими; незважаючи на намагання України перейти до зеленої економіки, результати можуть бути обмеженими через аналогічні зусилля в інших країнах світу; для досягнення успіху в екологічній трансформації необхідні більш радикальні та системні зміни, а не лише підвищення ефективності в межах поточної економічної моделі.

Висновки. Перспективи функціонуючих на селі в Україні форм господарювання слід вважати інституційно зумовленими через необхідність переходу до «зелених» підходів у зайнятості.

Таблиця 2

SWOT-аналіз розвитку форм організації господарювання на селі на засадах «зеленого» курсу

Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Висока якість сільськогосподарської продукції та продовольства. 2. Родючі ґрунти та значні площі угідь. 3. Вигідне географічне положення – близькість до європейських ринків збуту. 4. Багаторічні традиції землеробства та тваринництва. 5. Розвиток технологій, інвестиції в сучасні агротехнології та обладнання. 6. Кваліфікована робоча сила.	1. Відставання у впровадженні інноваційних технологій та методів. 2. Залежність від кредитів та зовнішнього фінансування. 3. Висока вартість ресурсів та послуг. 4. Інфраструктурні проблеми. 5. Складні регуляторні процедури та бюрократія. 6. Відсутність усталених закономірностей та законодавчої регламентації.
Можливості	Загрози
1. Збільшення експорту до країн ЄС та інших ринків. 2. Участь у Європейських програмах підтримки та фінансування для адаптації до «зеленого» курсу. 3. Використання екологічно чистих технологій для зменшення впливу на довкілля. 4. Застосування передових методів підвищення продуктивності праці та якості продукції. 5. Покращення стандартів виробництва та якості, відповідно до вимог ЄС. 6. Фінансування та підтримка від ЄС для модернізації виробництва. 7. Відповідальне інвестування у сільське господарство.	1. Посилення регуляторних вимог ЄС, що матиме вплив на витрати та адаптацію. 2. Воєнні дії на території України. 3. Нестабільні погодні та кліматичні умови. 4. Значні інвестиції у впровадження екологічно чистих технологій. 5. Коливання цін на аграрну продукцію та сировину. 6. Зростаюча конкуренція з боку інших країн ЄС. 7. Вплив норм Європейського зеленого курсу. 8. Втрата ринків збуту через невідповідність новим стандартам та регуляціям.

Джерело: сформовано автором на основі аналізу практик і методологічних узагальнень

Таблиця 3

Матриця SWOT- аналізу розвитку форм організації господарювання на селі на засадах «зеленого» курсу

Можливості і загрози →	МОЖЛИВОСТІ Турбота про охорону навколишнього та природного середовища, дружнє до довкілля виробництво. Перехід на стандарти ЄС буде можливістю для розвитку високоякісного виробництва. Це може підвищити довіру споживачів, створити нові ринки збуту та дозволить продукції вийти на міжнародний рівень. Інвестування у відновлювальні та стійкі моделі господарювання, які зменшать залежність від регіональних ризиків.	ЗАГРОЗИ Збільшення експорту до ЄС та інших ринків може створити залежність від зовнішніх ринків, і у разі економічних санкцій або обмежень у доступі до них, аграрний сектор втратить джерела збуту. Участь у європейських програмах підтримки може обмежити свободу економічного розвитку, якщо буде залежність від їх фінансування та вимог, які не завжди враховують специфіку місцевого виробництва.
СИЛЬНІ СТОРОНИ	Курс на нову перебудова промисловості та енергетичний прогрес у сфері розвитку «зеленої економіки», захист навколишнього середовища, зменшення вуглецевого впливу. Зелена економіка сприяє досягненню цілей сталого розвитку через екологічну відповідальність та ефективне використання ресурсів	Підвищення ефективності використання ресурсів та розвиток чистих технологій може призвести до конкурентоспроможності на глобальних ринках. Використання норм Європейського зеленого курсу як платформи для розвитку екологічно чистого бізнесу дозволить стати лідером у впровадженні зелених технологій, створюючи позитивний імідж і можливість залучення відповідального інвестування.
СЛАБКІ СТОРОНИ	Низький рівень заінтересованості місцевої влади в реалізації механізмів ЄС, підвищення податкового навантаження. Відсутність достатньої політичної та економічної підтримки, зокрема слабкі законодавчі ініціативи щодо екологічних стандартів	Протистояння між країнами-лідерами у сфері екологічних технологій та інтереси транснаціональних корпорацій можуть уповільнити структурні зміни

Джерело: сформовано автором

Це стосується їх інституційної стійкості, здатності до самоорганізації й адаптивності до вимог організованого, стандартизованого європейського ринку. Європейський зелений курс створює як

можливості, так і виклики для українських сільськогосподарських підприємств. З одного боку, він сприяє екологічній стійкості та доступу до нових ринків, з іншого боку, потребує значних інвестицій

та адаптації до нових регуляцій. Ретельне планування, інновації та підтримка з боку держави та ЄС можуть допомогти підприємствам успішно адаптуватися до нових умов.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Що таке Європейський зелений курс. URL: <https://ecoaction.org.ua/eu-green-deal.html>
2. Норберг Ю. Прогрес. Десять причин з нетерпінням чекати на майбутнє / пер. з англ. Н. Мельник. Харків: Фоліо; Київ: БО «БФ Центр вільної економіки ім. Кахі Бендукідзе», 2019. 188 с.
3. Донелла Медоуз, Йорген Рандерс, Денніс Медоуз Межі зростання. 30 років потому. Київ: Пабулум, 2018. 464 с.
4. Вумек, Джеймс, Джонс, Деніел. Ощадливе виробництво / пер. з англ. Д. Погребняк. Харків: Вид-во «Ранок»: Фабула, 2019. 448 с.
5. Чандрен Н. Держава сталого розвитку. Майбутнє урядування, економіки та суспільства / пер. з англ. І. Гнатковська. Київ: Наш Формат, 2020. 288 с.
6. Гейтс Б. Як відвернути кліматичну катастрофу. Де ми зараз і що нам робити далі / пер. з англ. Юлія Костюк. Київ: Лабораторія, 2021. 240 с.
7. Ослунд Андрес, Кубілюс Андрюс. Відбудова, реформування та вступ України до ЄС / пер. з англ. А. Ковальчука. Львів: Видавництво Старого Лева, 2024. 144 с.
8. Kaletnik G.M., Bilokinna I.D., Pryshliak N.V., Shpykuliak O.H., Tokarchuk D.M., Zdyrko N.G. Economic aspects of energy efficient and environmentally safe directions for the development of rural areas: collective monograph. Sofia: VUZF Publishing House "St. Grigori Bogoslov", 2021. 215 p.
9. Лупенко Ю.О. Перспективні форми організації господарської діяльності на селі: наукова доповідь. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2019. 114 с.
10. Баланюк І.Ф., Козак І.І., Шеленко Д.І. Формування внутрішнього економічного механізму розвитку організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2019. № 5. С. 59–67.
11. Підприємницька діяльність в аграрній сфері економіки: монографія / Ю.О. Лупенко та ін.; за ред. М.Й. Маліка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2023. 208 с.
12. Яців І.Б., Ступень М.Г., Пилипів Н.І., Шеленко Д.І. Стратегічні орієнтири розвитку біоенергетичного потенціалу сільськогосподарських підприємств під час переходу до циркулярної економіки. *Регіональна економіка*. 2019. № 4 (94). С. 144–151.
13. Шеленко Д.І., Баланюк І.Ф., Мацола М.М., Сас Л.С., Неміш Д.В. Система організації управління кластерною моделлю розвитку біоенергетичного ринку. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2020. Вип. 16, Т. 2, С. 139–146. DOI: <https://doi.org/10.15330/apred.2.16.139-146>
14. Зінчук Т., Паламарчук Т., Усюк Т. Діалектика розвитку «зеленої економіки» в умовах глобалізації. *Економіка та суспільство*. 2022. № 44. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-86>
15. Дребот О.І., Дишлик В.Р. Виклики та можливості вуглецевого фермерства. *Зелена економіка та низьковуглецевий розвиток: порядок денний для України*: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 15 грудня 2023 р.). Львів-Торунь: Liha-Pres., 2023. С. 24–26. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-337-1-5>
16. Кицюк І., Науменко Н., Присяжнюк В. Європейський зелений курс: можливості та наслідки для українського бізнесу. *Економіка та суспільство*. 2023. № 56. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-87>
17. Burchard-Dziubińska Ma. Wdrażanie zielonej gospodarki jako odpowiedź unii europejskiej na trudności rozwojowe. *Acta universitatis lodziensis folia oeconomica*. 2014. Vol. 3 (303). P. 135–150.
18. Szyja P. Zielona gospodarka w Polsce – stan obecny i perspektywy. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, Vol. 41 (1/2015). P. 432–447.
19. Patroniak J., Szymanski S. Zielona gospodarka Unii Europejskiej – aspekty prawne. *Zeszyty Naukowe Zbliżenia Cywilizacyjne*. 2020. XVI (3). P. 72–82. DOI: <http://dx.doi.org/10.21784/ZC.2020.018>
20. Шпикуляк О., Шеленко Д., Баланюк І. Управління економічним потенціалом у реалізації «зеленого» курсу розвитку сільських територій регіону. *Наукові інновації та передові технології*. Серія «Економіка». 2023. Вип. 12(26). С. 445–456. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-12\(26\)-445-456](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-12(26)-445-456)
21. Шпикуляк О.Г., Алексєєва О.В. Потенціал аграрного підприємництва у формуванні інституційного механізму зайнятості населення: монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2023. 200 с.
22. Шпикуляк О.Г., Пугачов М.І., Ксенофонтowa К.Ю. Розвиток підприємницької діяльності фермерських господарств на засадах Європейського Зеленого курсу за умов інституційного впливу воєнного стану. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2024. Вип. 2(11) С. 275–282. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.11-45>
23. Шпикуляк О.Г., Шеленко Д.І. Організаційно-інституційна адаптація аграрного підприємництва до засад Європейського зеленого курсу в умовах міжнародної економічної інтеграції. *«Бізнес-навігатор»*. 2024. Вип. 3 (76). С. 352–360. DOI: <https://doi.org/10.32782/business-navigator.76-60>
24. Шпикуляк, О.Г., Баланюк, І.Ф., Шеленко Д.І., Колесник Т.В., Бойчук А.Я. Стимулювання розвитку «зелених» енергетичних кооперативів як форми організації бізнесу у розбудові соціальної інфраструктури сільських територій. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*. 2024. № 9. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13648686>
25. Шпикуляк О., Ксенофонтowa К. Формування і розвиток бізнес-екосистеми «зеленого» фермерства за умов воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2024. № 64. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-163>
26. Романко С. «Зелені» робочі місця: шанс для України на відновлення та розвиток. *Економічна правда*. 26 жовтня 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/10/24/705786>
27. Андрусевич А., Андрусевич Н., Козак З., Пташник І., Романко С. Зелені робочі місця і повенна відбудова України. Аналітична записка. "Razom We Stand" & "Суспільство і довкілля. Жовтень. 2023.

25 с. URL: <https://rac.org.ua/vijna-ta-povoyenna-vidbudova-uk/zeleni-robochi-misczya-i-povoyenna-vidbud/>

28. Андрусевич А., Андрусевич Н., Козак З., Колишко Р., Притоманов С., Романко С. Потенціал зелених робочих місць у Львівській та Волинській областях. Аналітичне дослідження. Червень 2024. 75 с. URL: <https://rac.org.ua/vijna-ta-povoyenna-vidbudova-uk/potenczial-zelenyh-robochyh-misch-u-lvivskij-ta-volynskij-oblastyah/>

29. Андрусевич А., Андрусевич Н., Козак З., Романко С. Зелені робочі місця у Вінницькій міській територіальній громаді. Аналітичний документ. Червень 2024. 48 с. URL: <https://rac.org.ua/vijna-ta-povoyenna-vidbudova-uk/zeleni-robochi-misczya-u-vinnyczkij-miskij-terytorialnij-gromadi/>

30. Павленко О.С. (2023). Сталий розвиток агробізнесу в концепції зеленої економіки. *Підприємництво і торгівля*. 2023. № 39. С. 118–123. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1256-2023-39-14>

31. Бондар О.І., Галушкіна Т.П., Унгурян П.Я. «Зелена» економіка як підґрунтя екологізації місцевого розвитку: монографія. За заг. ред. проф. О.І. Бондаря. Херсон : Олді-Плюс, 2018. 238 с. URL: <http://surl.li/kwbkqu>

32. Шеленко Д. І., Баланюк І. Ф., Баланюк В. С. Соціальний капітал у розвитку соціального підприємництва. *Економіка АПК*. 2021. № 11. С. 44–53. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111044>

33. Марушевський Г., Хікман Даг. «Зелений» бізнес для малих і середніх підприємств. Київ, 2017. 50 с. URL: <http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/SME-Guide-web.pdf>

34. Створення спільнот «зеленої» енергетики в Україні : практичний посібник / за ред.: В.І. Вострякової, О.О. Рубаненко. Вінниця: «Нілан-ЛТД», 2023. 108 с.

35. Стратегія розвитку підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції в умовах воєнного часу та повоєнного відновлення аграрної економіки України. [Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк та ін.]. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2022. 32 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/11dX076sNO8-KRo-7jquuqxFCX1QrN33f/view>

36. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

37. Шпикуляк О.Г. Концептуальні оцінки перспективи форм господарювання на селі на засадах Європейського Зеленого курсу. *Економіка країни в умовах глобальних викликів: наукові підходи та практика реалізації*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 6 вересня 2024 р.). Львів-Торунь: Liha-Pres, 2024. 240 с. С. 79–81. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/286/9140/20638-1>

38. Шпикуляк О.Г. Форми господарювання у організації аграрної зайнятості на засадах Європейського Зеленого курсу. *Сталий розвиток аграрної сфери: інженерно-економічне забезпечення*: матеріали. IX Міжнародної науково-практичної конференції ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут». Запоріжжя: ФО-П Однорог Т.В., 2024.

REFERENCES:

1. Shcho take Yevropeyskiy zeleniy kurs. [What is the European Green Deal]. Available at: <https://ecoaction.org.ua/eu-green-deal.html>

2. Norberg Yu. (2019) Desiat prychyn z neterpiniam chekaty na maibutnie [Progress. Ten reasons to look forward to the future]. Kyiv: Folio, 188 p.

3. Meadows D., Randers J., Meadows D. (2018) Mezhi zrostantia. 30 rokiv potomu [Limits to growth. The 30-Year Update]. Kyiv: Pabulum, 464p.

4. Womack James P., Jones Daniel T. (2019) Oshchadlyve vyrobnytstvo [Lean thinking]. Kharkiv : Fabula, 448 p.

5. Chandran N. (2020) Derzhava staloho rozvytku. Maibutnie uriaduvannia, ekonomiky ta suspilstva [The Sustainable State: The Future of Government, Economy, and Society]. Kyiv: Nash Format, 288p.

6. Heits B. (2021) Yak vidvernuty klimatychnu katastrofu. De my zaraz i shcho nam robyty dali. [How to avert a climate catastrophe. Where are we now and what should we do next]. Kyiv: Laboratoriia, 240 p.

7. Andres O., Andrius K. (2024) Vidbudova, reformuvannia ta vstup Ukrainy do YeS. [Reconstruction, Reform and Ukraine's Accession to the EU]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 144 p.

8. Kaletnik G.M., Bilokinna I.D., Pryshliak N.V., Shpykuliak O.H., Tokarchuk D.M., Zdyrko N.G. (2021) Economic aspects of energy efficient and environmentally safe directions for the development of rural areas: collective monograph. Sofia: VUZF Publishing House "St. Grigorii Bogoslov", 215 p.

9. Lupenko Yu. O. (2019) Perspektyvni formy orhanizatsii hospodarskoi diialnosti na seli: naukova dopovid [Prospective forms of organization of economic activity in the countryside: scientific report]. Kyiv: NSC«ІАЕ», 114 p.

10. Balaniuk I.F., Kozak I.I., Shelenko D.I. (2019) Formuvannia vnutrishnoho ekonomichnoho mekhanizmu rozvytku orhanizatsiino-pravovykh form silskohospodarskykh pidpriemstv [Formation of the internal economic mechanism for the development of organizational and legal forms of agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 59–67

11. Lupenko Iu.O., Malik M.Y., Shpykuliak O.H. (2023) Pidpriemnytska diialnist v aharnii sferi ekonomiky: monohrafiia [Entrepreneurial activity in the agrarian sphere of economy: monograph]. Kyiv: NNTS «ІАЕ», 208 p.

12. Yatsiv I.B., Stupen M.H., Pylypiv N.I., Shelenko D.I. (2019). Stratehichni oriientyry rozvytku bioenerhetychnoho potentsialu silskohospodarskykh pidpriemstv pid chas perekhodu do tsyrkuliarnoi ekonomiky. [Strategic guidelines for the development of bioenergy potential of agricultural enterprises during the transition to a circular economy]. *Rehionalna ekonomika – Regional Economy*, no. 4 (94), pp. 144–151.

13. Shelenko D.I., Balaniuk I.F., Matsola M.M., Sas L.S., Nemish D.V. (2020) Systema orhanizatsii upravlinnia klasternoiu modeli rozvytku bioenerhetychnoho rynku. [The system of management of the cluster model of bioenergy market development]. *Current problems of regional economic development. – Aktualni problemy*

rozvytku ekonomiky rehionu, vol. 16, is. 2, pp. 139–146. DOI: <https://doi.org/10.15330/apred.2.16.139-146>

14. Zinchuk T., Palamarchuk T., Usiuk T. (2022) Dialektyka rozvytku «zelenoi ekonomiky» v umovakh hlobalizatsii. [The dialectics of the development of the «green economy» in the conditions of globalization]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, vol. (44). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-86>.

15. Drebot O.I. (2021) Instytutsionalne zabezpechennia zbalansovanoho vykorystannia ta okhorony zemel silskohospodarskoho pryznachennia: monohrafiia [Institutional support of balanced use and protection of agricultural lands: monograph]. Kyiv: Ahrarna nauka, 280 p. DOI: <https://doi.org/10.31073/978-966-540-571-9>

16. Kytsiuk I., Naumenko N., Prysiashniuk V. (2023) Yevropeyskyi zelenyi kurs: mozhlyvosti ta naslidky dlia ukrainskoho biznesu. [European Green Deal: Opportunities and Implications for Ukrainian Business]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, no. 56. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-87>

17. Burchard-Dziubińska Ma. (2014) Wdrażanie zielonej gospodarki jako odpowiedź unii europejskiej na trudności rozwojowe. *Acta universitatis lodziensis folia oeconomica*, vol. 3 (303), pp. 135–150.

18. Szyja P. (2015) Zielona gospodarka w Polsce – stan obecny i perspektywy. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, no. 41 (1/2015), pp. 432–447.

19. Patroniak J., Szymanski S. (2020) Zielona gospodarka Unii Europejskiej – aspekty prawne. *Zeszyty Naukowe Zbliżenia Cywilizacyjne*, XVI (3), pp. 72–82. DOI: <http://dx.doi.org/10.21784/ZC.2020.018>

20. Shpykuliak O., Shelenko D., Balaniuk I. (2023) Upravlennia ekonomichnym potentsialom u realizatsii «zelenoho» kursu rozvytku silskykh terytorii rehionu. [Management of economic potential in the implementation of the "green" course of development of rural areas of the region]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii. Serii «Ekonomika»*. – *Scientific innovations and advanced technologies. Series «Economics»*, vol. 12(26), pp. 445–456. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-12\(26\)-445-456](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-12(26)-445-456)

21. Shpykuliak, O.H., Aliksieieva O.V. (2023) Potentsial ahrarnoho pidpriemnytstva u formuvanni instytutsiinoho mekhanizmu zainiatsii naselennia: monohrafiia. [The potential of agrarian entrepreneurship in the formation of the institutional mechanism of population employment: a monograph]. Kyiv: NSC «IAE», 200 p.

22. Shpykuliak, O., Pugachov, M., Ksenofontova, K. (2024) Rozvytok pidpriemnytstoi diialnosti fermerskykh hospodarst na zasadakh Yevropeiskoho Zelenoho kursu za umov instytutsiinoho vplyvu voiennoho stanu. [Development of entrepreneurial activities of farms on the basis of the european green course under the institutional influence of the conditions of wartime]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka – Digital Economy and Economic Security*, vol. 2 (11), pp. 75–282. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.11-45/>

23. Shpykuliak, O., Shelenko, D. (2024) Orhanizatsiino-instytutsiina adaptatsiia ahrarnoho pidpriemnytstva do zasad Yevropeiskoho zelenoho kursu v umovakh mizhnarodnoi ekonomichnoi intehtatsii. [Organizational and institutional adaptation of agrar-

ian entrepreneurship to the principles of the european green course the context of international economic integration]. *Biznes-navihator – Business Navigator*, vol. 3(76), p. 352–360. DOI: <https://doi.org/10.32782/business-navigator.76-60>.

24. Shpykuliak, O., Balaniuk, I., Shelenko, D., Kolesnyk, T., & Boichuk, A. (2024) Stymuliuvannia rozvytku «zelenykh» enerhetychnykh kooperatyviv yak formy orhanizatsii biznesu u rozbudovi sotsialnoi infrastruktury silskykh terytorii. [Stimulating the development of «green» energy cooperatives as a form of business organization in the development of social infrastructure rural areas]. *Zdobutky ekonomiky: perspektyvy ta innovatsii – Achievements of the Economy: Prospects and Innovations*, no. 9. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13648686>

25. Shpykuliak O., Ksenofontova K. (2024) Formuvannia i rozvytok biznes-ekosystemy «zelenoho» fermerstva za umov voiennoho stanu [Formation and development of the business ecosystem of 'green' farming under martial law]. *Economy and society – Ekonomika ta suspilstvo*, no. 64. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-163>

26. Romanko S. (2023) «Zeleni» robochi mistia: shans dlia Ukrainy na vidnovlennia ta rozvytok [Green jobs: a chance for Ukraine to recover and develop]. *Ekonomichna Pravda – Ekonomichna pravda*. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/10/24/705786/>

27. Andrusyevych A., Andrusyevych N., Kozak Z., Ptashnyk I., Romanko S. (2023) Zeleni robochi mistia i povoienna vidbudova Ukrainy. Analychna zapyska. [Green jobs and post-war reconstruction of Ukraine] "Razom We Stand" & "Suspilstvo i dovkillia. Analychne doslidzhennia, p. 25. Available at: <https://rac.org.ua/vijna-ta-povoyenna-vidbudova-uk/zeleni-robochi-misczya-i-povoyenna-vidbud/>

28. Andrusyevych A., Andrusyevych N., Kozak Z., Kolyshko R., Prytomanov S., Romanko S. (2024) Potentsial zelenykh robochykh mistu u Lvivskii ta Volynskii oblastiakh. [The potential of green jobs in Lviv and Volyn regions]. Analychne doslidzhennia, 75 p. Available at: <https://rac.org.ua/vijna-ta-povoyenna-vidbudova-uk/potencial-zelenykh-robochykh-misczya-u-lvivskij-ta-volynskij-oblastyah/>

29. Andrusyevych A., Andrusyevych N., Kozak Z., Romanko S. (2024) Zeleni robochi mistia u Vinnytskii miskii terytorialnij hromadi. [Green jobs in the Vinnytsia City Territorial Community]. Analychnyi dokument, 48 p. Available at: <https://rac.org.ua/vijna-ta-povoyenna-vidbudova-uk/zeleni-robochi-misczya-u-vinnyczkij-miskij-terytorialnij-gromadi/>

30. Pavlenko O.S. (2023) Stalyi rozvytok ahro-biznesu v kontseptsii zelenoi ekonomiky. [Sustainable development of agribusiness in the concept of green economy]. *Entrepreneurship and trade – Pidpriemnytstvo i torhivlia*, no. 39, pp. 118–123. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1256-2023-39-14>

31. Bondar O.I., Halushkina T.P., Unhurian P.Ia. (2018) «Zelena» ekonomika yak pidgruntia ekolohizatsii mistsevoho rozvytku: monohrafiia. [Green economy as a basis for greening local development: monograph]. In prof. O.I. Bondaria. Kherson: Oldi-Plus, 238 p. Available at: <http://surl.li/kwbkqu>

32. Shelenko D.I., Balaniuk I.F., Balaniuk, V.S. (2021) Sotsialnyi kapital u rozvytku sotsialnoho pidpriemnytstva [Social capital in the development of social entrepreneurship]. *Ekonomika APK*, no. 11, pp. 44–53. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111044>
33. Marushevskiy H., Khikman Dah. (2017) «Zelenyi» biznes dlia malykh i serednikh pidpriemstv. [Green business for small and medium-sized enterprises]. Kyiv, 50 p. Available at: <http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/SME-Guide-web.pdf>
34. Stvorennia spilnot «zelenoi» enerhetyky v Ukraini : praktychnyi posibnyk. [Creation of green energy communities in Ukraine: a practical guide]. In V.I. Vostriakova, O.O. Rubanenko. Vinnytsia: «Nilan-LTD», 108 p.
35. Lupenko Iu.O., Malik M.Y., Shpykuliak O.H. (2022) Stratehiia rozvytku pidpriemnytstva, kooperatsii ta ahropromyslovoi intehratsii v umovakh voiennoho chasu ta povoiennoho vidnovlennia ahrarynoi ekonomiky Ukrainy [Strategy for the development of entrepreneurship, cooperation and agro-industrial integration in the conditions of wartime and post-war recovery of the agrarian economy of Ukraine]. Kyiv: NNTS „IAE”, 32 p.
36. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
37. Shpykuliak O.H. (2024) Kontseptualni otsinky perspektyvy form hospodariuvannia na seli na zasadakh Yevropeiskoho Zelenoho kursu. [Conceptual assessments of the prospects for forms of rural management on the basis of the European Green Deal]. *Ekonomika krainy v umovakh hlobalnykh vyklykiv: naukovy pidkhody ta praktyka realizatsii: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Odesa, September 6, 2024). Lviv-Torun: Liha-Pres, 240 p. P. 79–81. Available at: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/286/9140/20638-1>
38. Shpykuliak O.H. (2024) Formy hospodariuvannia u orhanizatsii ahrarynoi zainiatosti na zasadakh Yevropeiskoho Zelenoho kursu. [Forms of management in the organisation of agricultural employment on the basis of the European Green Deal]. *Stalyi rozvytok ahrarynoi sfery: inzhenerno-ekonomichne zabezpechennia: materialy IX mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Zaporizhzhia: FO-P Odnoroh T.V.